

רבנות בקיבוץ

לשאלת הרב והרבנות בקיבוץ הדתי יש, כמדומה, השלכות מעבר לבעיה הספציפית למסגרת הקיבוצית — הן משום שהקיבוץ הדתי רואה עצמו כמעין דגם לחברה יהודית למופת, ורוצה כי רבים ילכו בעקבותיו ויצרו מסגרות קהילתיות-חברתיות המבוססות על עקרונותיו האידיאליים; והן משום שיתכנו קהילות מודרניות שבהן המבנה החברתי דומה, ומשום כך הבעיות זהות. הדברים הבאים נוגעים באופן מפורט וספציפי לשאלת הרבנות בקיבוץ, והם משאירים לכל קורא את רשות הגזירה השווה, היישום והמסקנה.

א

לפני כמה עשרות שנים נתפרסם ב'עלונים' — בטאון הקה"ד שקדם ל'עמודים' — מאמר בחתימתו של הרב י" בר יואל, התוקף את הקה"ד על כי אין ביישוביו רבנים. לימים נתברר כי שם זה לא היה אלא פסיכודונים של הרב הראשי לא"י, הרב יצחק (בן יואל) הלוי הרצוג זצ"ל. מאז נשתנו פני הדברים במידה מסוימת: בארבע מקבוצותינו מכהן היום רב בפועל, אחדות מחפשות להן מועמד מתאים, ואתרות עדיין מתלבטות בשאלות עקרוניות ומעשיות.

אנסה בדברים הבאים לשרטט בקוים כלליים מה הן, לדעתי, הפונקציות העיקריות הנגזרות מתפקיד הרב בקיבוץ ומה הן הבעיות העיקריות, שחברים העמידו עליהן בכתב ובע"פ בהזדמנויות שונות, המקשות על קבלת ההחלטה וההכתרה למעשה.

תפקידו הראשוני-ראשון של הרב, כמובן, הוא פסיקת הלכה-למעשה. אין צריך לומר כי פונקציה זו הכרחית לכל יחיד וציבור, והנסיון הוכיח כי גם יישובי הקה"ד נזקקו לתשובות על שאלות הלכה וקבלו אותן — אם לא מרבנים שכיהנו בתוכם,

נוסח ראשון נדפס בספר הזכרון לר' מרדכי ויזר ז"ל, איש קבוצת יבנה, תשמ"א; הנוסח כאן, השונה במקצת, נדפס ראשונה בקובץ 'מנהיגות רוחנית בישראל' — מורשה ויעד, דביר תשמ"ב 1982.

הרי מרבנים שאותם קבלו על עצמם: הרב דוד נשר שליט"א, המשמש עד היום כפוסק לקבוצותינו בעמק בית שאן; הרב בר-שאל זצ"ל, שפסקיו מנחים עד היום רבות מקבוצותינו; יבלח"א הרב סיני אדלר (רבה של אשדוד) הפוסק שאלות לחברי קב' יבנה; הרב יעקב אריאל שליט"א, הפוסק שאלות לחברי סעד ועלומים. כל אלה דוגמאות בלבד לצורך היום-יומי בפסיקה הלכה למעשה.

אלא שאין פתרון-תוך כזה מספיק, ויש מקרים שבהם חסרונו של רב במקום, כאן ועכשיו, גורם למצבים בלתי נסבלים. מעשה שהיה ייטיב לתאר פרובלמטיקה זו. מעשה כאחד מחברינו שקיבל קריאה טלפונית בשבת קודש: האב חלה מאד, הובהל לבית חולים, ויתכן ששעותיו ספורות; הוא ביקש בכל לשון של בקשה כי בנו יבוא אליו ויחזיק בידי. בהעדר רב במקום פנה אותו בן למי שפנה — והלה לא ידע מה להשיב, בחינת "אוי לי מיצרי ואוי לי מיוצרי": אם יתיר את הנסיעה בשבת — שמא אין ההלכה סבורה כן, והרי הבן אינו רופא ואין בידו להושיע; אם, לעומת זאת, ייעץ לכן שלא לנסוע — שמא הוא מתחייב בנפש האב, ואולי עצם החזקת ידו בידו תאריך שעותיו, ועל כן הנסיעה מותרת (אציין לשמחת-לב, כי הבן לא נסע, והאב התאוושש — עד מאה ועשרים!). דומה כי בעיה כזאת מאירה את נושאנו באור נוקב: לא רק ידיעת הלכה נחוצה כאן, ולא די כי תלמיד-חכם פלוני או אלמוני יבדוק השאלה בספר; כאן דרושים גם אומץ-הכרעה וקבלת אחריות, ואלה לא יוכלו להמצא אלא במי שעול האחריות נוטל על שכמו והוא רשאי ואף חייב להכריע. דוגמא אחרת: בסיר של מרק נמצאו תולעים; האם ראוי המרק לנקוי — או שמא יש לשפוך את כולו? בודאי שיש לידע-ספר מקור לבדוק בו, אך שמא יכול מורה-הוראה בר סמכא למצוא דרך להתיר את התבשיל החשוב לרכים ושאין לו — בשעת הארוחה גופה — כל תהליף?

דוגמא שלישית, אולי החשובה מכולן: כליל טבילתה נזכרת חברה, כי הרופא אסר עליה — בשל דלקת — להכנס למים בלא פקקים באוזניים; האם יותר לה לטבול עמם (ללא חשש חציצה)? דוגמה זו לא בשל עצמה היא באה. היא איננה אלא רמז למכלול שאלות בעניני אישות, שלגביהן צריכים השואלים לרחוש אמון רב לרב הפוסק, להיות די קרובים אליו כדי לגלות בפניו בעיות בתחום עדין ואינטימי; והפוסק מצידו צריך להכיר את השואל ולדעת מכלול מצבו הנפשי והגופני (ולעתים אף החברתי) כדי לתת תשובה נכונה ומבוססת על כל השקולים הרלבנטיים מבחינת ההלכה.

הפונקציה השנייה קרובה לראשונה אך נבדלת ממנה. כוונתי לאותן שאלות שאין הרבים מודעים להן כלל, ותפקידו של הרב להפנות אליהן שימת לב, לעודד העמדת השאלות ולנסות לפתורן בדרך מיטבית. אביא גם כאן שתיים-שלוש דוגמאות להבהרה:

כידוע החמירו בנות ישראל על עצמן לישב שבעה נקיים על טיפת דם כחרדל; הלכה זו מגבילה את האפשרות לבני זוג לחיות חיי אישות, ומצמצמת את הזמן לכמחצית המחזור. במקרים רגילים דומה כי יש בכך יתרון, וכבר אמרו חכמים כי האשה הנטהרת דומה על בעלה ככלה בליל חופתה, ובודאי שזו סגולה לאושר משפחתי מאריך ימים (אף שגם בלא טעם מעין זה עלינו לקיים מצוה כהלכתה, ואכמ"ל). אלא שהגדרתה של "טיפת דם כחרדל" איננה חד-משמעית, ובודאי שלא כל אשה יודעת לקבוע מהו "מראה דם" (הגמרא והפוסקים האריכו למעניחם במראות הדמים) ומהו שעור גודלו של גרגיר החרדל הקובע לענינו. כמה נשים בציבור שלנו יודעות, כי ראוי וחשוב לשאול שאלות בענינים אלה? והרי כל המחמיר על עצמו בזה מסתכן בערעור חיי המשפחה — בצמצום נוסף והרה-סכנה של הזמן המותר לחיי היחד; וכל המקל לעצמו בלי לשאול — מסתכן בעבירה חמורה על אסור גידה שעונשו כרת. שאלות כאלה, כמסתבר, דורשות מורה-הוראה שהוא לא רק מוסמך לכך, בעל נסיון וידע (ואלה נרכשים בשנים ארוכות) אלא גם אדם שאפשר לבוא אליו מתוך פתיחות ובטחון, ודמיונו לרופא אינו צריך לראיה. לא רק בשאלות היחיד יש צורך להעמיד על בעיות ולחשוף אותן. גם בציבור נודע לרב תפקיד רב ערך בכיוון זה. עניני תרומות-ומעשרות, ככל שהם מוסדרים ביישובינו דרך קבע וממוסדים, דורשים מדי פעם מחשבה ותשומת לב; עירוב (צורת הפתח), עירובי תחומין, שאלות כשרות שונות — לא חמיד כל העוסק בהם מומחה בהלכותיהם, ויש טעם כי הרב יעבור דרך קבע בענפים ובחצר ובשירותים, ומכוח ידיעותיו ישים לבו לענינים שאיש לא העלה על דעתו עד הנה, ששמץ של ספק או בעיה מעיב עליהם. הדברים אמורים לא רק לחומרא אלא אף לקולא, ובהחלט אפשר שיתברר מנהג מקום' כלשהו כמנהג-שטות לחומרא ואין בו צורך כלל, ויש טעם להעמיד על כך ולהתיר, לרווחתם של הרבים.

ב

התפקיד המרכזי השני של הרב הוא: תלמוד תורה, ללמוד וללמד. דבר שאין צריך לומר, שציבורנו רואה בתלמוד תורה ערך מרכזי בחייו; לא מרדנו ולא פרקנו מעל עצמנו עול תורה, אף שאנו רואים בתורה לא רק לימוד אלא גם מעשה, לא רק הסתגרות בד' אמות של הלכה ואגדה, אלא גם קיום-בפועל וקידוש כל מערכות החיים בה ומתוכה.

לא יתכן, איפוא, שנשלול את האפשרות להטיל אצלנו על אדם את התפקיד הספציפי לעסוק בלימוד תורה. כבר קבלנו על עצמנו, ולא בקלות, כי את המעולים שכבינו יש לכוון לעבודת החינוך וההוראה בבתי הספר (אחרת אנו מסכנים

עתידינו), וכי עבודה זו דורשת הן הכשרה ארוכת-שנים והן התמסרות ובלעדיות כמעט; אין ספק בלבי כי עלינו לראות גם בלימוד המבוגרים ערך חינוכי וקיומי מרכזי, ומשום כך עלינו להקצות לכך בעלי תפקיד, שהוכשרו לרבר ומתמסרים לו בלעדית. על הרב לעסוק בראשונה בלימוד, להכשיר עצמו ברציפות נמשכת, להתקדם בלימוד ולהתעדיכן בכל המתחדש בעולם ההלכה, הלמדנות, המחשבה והויות העולם, כדי שיוכל למלא תפקידיו אל גכון (ושוב — הוא כיוצא ברופא, שגם לאחר שבע שנות לימוד צריך להמשיך לקרוא הרבה וללמוד על כל המתפתח והמתחדש); ומאידך, על הרב ליצור מסגרות כדי להקיף ציבור רחב ככל האפשר, להגיע אל כל יחיד ומשפחה, אל צעירים ומבוגרים, נוער וזמניים, ולהוות גורם מעורר ומסעיר, מתסיס ומדברן לעיסוק בעולמה האינ־סופי של תורת־קודש.

בנקודה זו כבר העלו בירורי דברים בתוכנו את הבעיה הבאה: אם יתמנה לענין ת"ת רב שהענין מוטל עליו, יפגע הדבר בעיסוקם של חברים מן השורה בלימוד לרבים; אם יש רב, כבר ילמד הוא משנה בין מנחה למעריב, שעור בגמרא אחד ושניים, יתן שעור בפרשת השבוע ויברך את בני המצוה במסיבתם. הבעיה אמיתית, אולם בעצם הגדרתה מראש כבר מחצית פתרון. דומני שאין כאן אלא ענין של מודעות; לרב תפקידים רבים, ואין הוא חסר תעסוקה; כל עזרה של חבר בעל יכולת בתחום זה רק תסייע בידו להפנות את מרצו ויכולתו לתחומים ריקים. אם ידעו הרב והקבוצה גם יחד ללכת בדרך זו לא רק שהרב לא יפגע אלא הוא יעודד ויפתח בעלי פוטנציאל ללמד רבים ולתת משלהם לצריכים לכך.

כאן מתבקש סעיף נוסף, הקשור בזה שקדם: הטיפול האישי. חברים זקוקים לעתים לחיזוק, לעידוד, אם בתחום הלימוד ואם בתחום המחשבה. יש מי שזקוק לשיחה קצרה ויש מי שצריך לחברותא ממושכת של לימוד. לא תמיד נמצאת לחבר שעה של פנאי־דרך־קבע ללימוד של חברותא עם שכנו, ולא תמיד מזומנות בפיו התשובות הנחוצות לכן מתלבט או למצטרף חדש לקבוצה, הצריך טיפול אינדיבידואלי וחם בתחום הרוחני.

בקבוצותינו השונות סובבים־הולכים אנשים רבים במעמד של זמניים, ודרך כלל אין חברי הקבוצה רואים עצמם אחראים לנעשה בחבורות אלה — מחוץ למי שנקבע, בממוסד, לטפל בהם; אך אין ספק שיש צורך אף באותן מסגרות לשקוד על טיפות הערכים הקיבוציים והדתיים. ושוב, דבר זה מסור למי שנתמחה בכך. פה ושם מגיעים אלינו גרים־של־צדק, או — במידה של דמיון, עם כל ההבדל — חוזרים בתשובה (משני המינים). יש צורך שוב ושוב בחריש עמוק, ויתכן שהרב יוכל בהקשר זה להדריך חברים בקבוצה בדרך טיפולם בנשמות אלה, אם לא לטפל בכלם בעצמו.

בקצרה, המרחב הוא עצום. נראה לי לעתים שהיינו זקוקים לא רק לרב אחד,

אלא לפחות לשניים. אצלנו מכים לא פעם על חטא שחטאנו באי-תשומת-לב לכל האנשים והבעיות שבתוכנו, והתירוץ המקובל — "אין מי שיעשה". האמנם יש בתירוץ זה כדי לפטור?

מקום מיוחד יש להקדיש לטיפוח מערכות החיים הכלליות בקבוצה ולהארתן באור-תורה. שאלת עיצובו של חוליה-מועד, למשל, דורשת מחשבה רבה, או המצוות התלויות בארץ והבאתן לתודעת הציבור וריכוז תשומת לב סביבן. רעיון נאה שנהגה באחת מן הקבוצות, כחגיגת חילול-כרם או מטע, כפדיון פטר חמור או ראשית הגז וכל כיוצא באלה — צריך שהיא מעוגן בהלכה ומאורגן כדבעי, וחשוב שיהא מי שיעסוק בדברים, יעיר ויאיר וידריך את אנשי הועדה הספציפית השייכת לענין. כאמור למעלה — אין כוונתי שעל הרב לארגן בעצמו את האירועים, לדבר בהם מעל הבימה, ולהיות מעין 'כל בו' לענינים דתיים; אם כך יעשה, יש חשש ל"נבול תבול" ולחוסר סיכוי-הצלחה מלכתחילה; על הרב לשמש רק שאור-שבעיסה, להביא אחרים לכלל מחשבה, מעשה ובצוע בהנחייתו ובעצתו הנבונה והמלומדת.

אזכיר שני תפקידים נוספים, שביחס לאחרים אולי אינם אלא שוליים, מכל מקום דומה שאל לנו לזלזל בערכם וכחשיבותם. כשהם נעדרים יש החשים בכך היטב. הראשון בהם הוא יצירת קשרים עם אנשי ההתישבות הכללית (לא רק אתם — אבל עמהם במיוחד) ידועים לנו מקרים רבים של חיפוש דרך ובקשת הנחיה והכוונה, בשאלות שונות, בין חברים אלה, הן מבוגרים הכמהים לצור מחצבתם, והן צעירים התוהים על דרכם ומבקשים גאולה לנפש ותשובה לשאלות. חברים רבים בתוכנו מרגישים צורך זה של חברינו 'שם', וככל שהם מבקשים לסייע — לא תמיד יש בידם. הרב, מעצם תפקידו ומעמדו, יכול לאמץ קשרים כאלה ולטפחם; הוא שיכול לערוך טקסי נשואין ולהדריך את בני הזוג בחייהם המשותפים; הוא שיוכל לכוון חוגים לבני ובנות מצוה; הוא שיידע לנחם בשעת אבל, חלילה, ולסייע בהקמת חוגים לעיון בשאלות תורה ומחשבה.

התפקיד הקודם מתבצע למעשה — ואם כי לא במידה הרחבה והמתבקשת — ע"י החברים השונים בתוכנו, גם ללא מעמד רשמי כרבנים. לדעתנו יכול רב לעשות זאת טוב יותר, ולהרחיב הפעולה. לעומת זאת בענין הבא אין מי שממלא התפקיד כיום מכל וכל, ודומני כי ההפסד כולו שלנו. המדובר ביצוגנו במוסדות תורניים ורבניים. כשאר בעלי מקצוע — גם מורי הוראה נפגשים ביניהם ודנים בשאלות שהזמן גרמן, מתיעצים זה עם זה ומושפעים זה מזה. במסגרות אלה (לדוגמא: ועדות הרבנות הראשית, חבר הרבנים של הפועה"מ, כנסי רבנים אזוריים, ועוד) אין לאף אחד מחברינו דריסת רגל; אין אנו יכולים להביא את דברינו ודעותינו בפני רבנים אחרים, ואין אנו יכולים להיות שותפים בקביעת המדיניות

המוכוונת במסגרות כאלה. די אם אזכיר את חבר הרבנים של התנועה, שקבע קטיגורית דעתו נגד גיוס בנות (ואף לנח"ל), ובטוחני כי לו היה חבר משלנו שותף לדיון כזה לא היתה מתקבלת החלטה קיצונית אשר כזאת. גם בשאלות השמיטה, למשל, היה חשוב כי רבנים שלנו יהיו שותפים מלאים לדיונים שהתנהלו במוסדות הרבניים למיניהם, ואף יעמדו בקשר עם רבנים אחרים, מן הערים והיישובים, ויבהירו את עמדות תנועתנו בכל הנושאים הקשורים לקיומה של המצווה בזמן הזה. יש לשער כי טובים ממני יציעו תפקידים נוספים ומרחבי פעולה אחרים, ולא באחי אלא להעמיד על השפע התובע הקדשת מירב הזמן ומיטב ההתמחות — והדבר לא יתכן אלא במיסודו של הענין וקריאת שם רבי עליו. אך לפני שאני עובר לפרובלמטיקה (השליילית) המעכבת פתרון זה רצוני להעמיד על תפקיד עיקרי ומרכזי, החורז את כל הנזכר למעלה על חוטישני אחד, שהוא תנאי הכרחי לרב בקיבוץ מחד — ואולי גורם מעכב לעצם המנוי, מאידך.

כוונתי לדמותו האישית של הרב המדובר. על הרב לטפח לא רק את המישור שבין אדם למקום, כפי שתואר עד כאן, אלא גם (ובהדרגשה) את התחום שבין אדם לחברו, ואת זה שבין האדם לבין עצמו. חינוך מוסרי, טיפוח המידות הטובות, בנינה של חברה שלימה ומאוחדת — כל אלה ענינו של הרב הם, ואם במידה יחירה על שאר חבריו בקבוצה, בהיותו דמות בעל כוח השפעה ויכולת. תפקיד הרב דורש קודם כל אישיות למופת, שיקול דעת ונסיון חיים; אהבה רבה לכל נברא ומסירות ללא גבול לציבור שבתוכו הוא חי.

ג

עמדנו על מספר רב של תפקידים, ומתוכם אתה למד על הדרישות הנדרשות מאת רב שיבוא למלא אתו כולן: עליו להיות אישיות מוסרית למופת, עליו להיות בעל יכולת ייצוגית וכושר דיבור, עליו להיות תלמיד חכמים מובהק ומכיר בהיות העולם ותרבותו, נמרץ ועירני, חברתי וקשוב לזולת, בעל עוז רוח ואומץ וכנות פנימית — ולא נזלזל גם ביכולת ארגונית ומידה של חריזמה ויכולת להשפיע על זולתו ולשכנעו. מכלול כזה של דרישות הוא אולי הכעיה הראשונה במעלה: האם יוכל יישוב משלנו למצוא לעצמו — או להעמיד מתוכו — דמות הכוללת בתוכה כל אלה? (שאלה זו שונה מהותית בקהילה עירונית; דרכו המיוחדת של הקיבוץ מוסיפה, מבחינתו של המועמד לרבנות, קושי, אשר בקהילה גדולה ומסודרת בעיר אולי אינו קיים).

ומכאן מתבקשת השאלה השנייה: אם לא ימצא לנו רב אידיאלי (ויש להוסיף למה שמנינו למעלה את עצם הסכמתו עם רעיוננו והשקפת עולמנו!) — האם יש

טעם במגוון של מי שחסר תכונות אלה או אחרות? האם נוכל למנות לנו רב תלמיד חכם, אף שכושר דבורו אינו כשל שגריר באו"ם? או רב שיפסוק הלכה, אך לא ישחק כדורגל עם הצעירים כדי לרכוש את אמונם? או רב שיוכל ללמד וללמד, אך לא יהא דמות חריזמטית, או לא יהא אותו בעל מופת מוסרי? ישנם, כמובן, גוני ביניים, והאפשרויות עצומות ומרובות. נראה לי, שהנסיון דלעיל לרכז ולרשום את התפקידים של הרב חובק את המרחב בשלמותו, ובתוכו יעשה כל רב כמיטב יכולתו בכל אחד מתחומי הפעולה. על הקבוצה הבוחרת להחליט אם מבחינתה מתמלאים לגבי מועמד זה או אחר התנאים המינימליים שיאפשרו לו לפעול בתנאי אותה קבוצה בדרך הטובה ביותר: מראש יש לדעת, שהדמות האידיאלית קשה להימצא עד מאד (מי יתן ונוכל לגדל פעם מתוכנו משהו קרוב לזה).

בעיה אחרת מטרידה רבים בתוכנו, וכבר נשמעה לא אחת: האם יכול קיבוץ, מעצם היותו הדמוקרטי (שהיא בסיס־קיומו החברתי!) להרשות לעצמו אישיות שכל מעמדה בחברה גזור מראש מן הסמכותיות? (אף שאלה זו, במובנה החמור, ספציפית לקיבוץ, עם שיתכן כי קהילות לא קיבוציות מסיימות תתלבטנה גם הן בשאלת הדמוקרטיה מול סמכותיות).

יהא מרכז המשק גאון כלכלי — אין לו סמכות הכרעה סופית בענינים כלכליים, וזו מסורה לציבור בלבד. יהא מזכיר הפנים חריזמטי עד לשמיים — אין הוא הפוסק האחרון בשאלות חברתיות, והאסיפה רשאית לקבוע בניגוד לדעתו. לעומתם הרב שואב את סמכותו, כביכול, מן השמים, ולא מן הציבור, ולפיכך הכרעותיו אין אחריהן ערעור, ואין איפוא טעם בבירור וויכוח. נמצא שהרב הוא יסוד אנטי־דמוקרטי, ויש בו סכנה קיומית לחברה הקיבוצית!

אודה ולא אבוש, כי אכן קיימת סכנה אשר כזאת. שמעתי על רב בקיבוץ מסוים, שקבע לעצמו זכות וטו על קבלתם של חברים לקבוצה (עפ"י קריטריונים רתיים) — ואין ספק כי זו אנטי־דמוקרטיה, ואיני יודע כיצד קיבל הקיבוץ ההוא על עצמו עולה של קביעה שרירותית כזאת. אך ראוי לנו לבדוק את הטענה מיסודה.

האם רב בקיבוץ כופה את ההלכה, למעשה, על הקיבוץ או על חכריו? עיונית־עקרונית התשובה שלילית. הרב יכול להציע את פסק ההלכה, ודברו מחייב את היחיד רק לכשירצה — שהרי הבחירה חפשית היא. ויכול אדם לעבור על ההלכה בכל עת; כיוצא בדבר לגבי הציבור, היכול שלא לקבל על עצמו עולו של דין — ומה סנקציה יש בידו של הרב וכיצד יכול לאכוף את הראוי לכך לדעתו? אף על פי כן, למעשה נודע לפסק־ההלכה ערך כפייתי: הגנה מוסמכת היא, א־פריורי, שאם שואלים את הפוסק — הפסק מחייב, ויש לעשות כפי שהורה. ואם ביחיד כך

— בציבור על אחת כמה וכמה. אך עדיין נותרו לנו לפחות שתי אבחנות חשובות, המגבילות סמכות זו וכוח זה.

ראשית — אין הרב פוסק אלא במה שנשאל עליו. כך נהגו גם גדולי הדורות שעברו, שידעו להגביל תשובותיהם לשאלות הספציפיות עליהן נשאלו. זכורני מעשה ברב בר-שאול זצ"ל, שנשאל אם מותר לצפות בסרטים בימי ספירת העומר, ועם שהשיב מה שהשיב העיר, כי לגבי השאלה אם מותר בכלל לצפות בסרטים אינו מתייחס — כיון שלא נשאל על כך. נמצא איפוא, כי השואל (היחיד או הציבור) ראשי לברור לעצמו במה יקבל עול רבנות עליו — ואין לך בעצתו של הרב כל מידה של כפייה וסמכותיות אלא זו ה'מקצועית'.

ושנית — יש להבחין בין שאלות לשאלות. יש שאלות שבהן התשובה היא מוסכמת וברורה לכל בעל-הלכה, בחינת "ניתי ספר ונחזי" — כביעתא בכוחתא; על שאלות כאלה יש הסכמה מראש, של כל מאמין ושומר-מצוה, לקבל על עצמו דינה של ההלכה, ואין הרב אלא מברר את השאלה (הבלתי ברורה לשואלים) ומציע פתרונה; כאן לא הרב הוא הכופה, אלא השואל מקבל על עצמו דין זה ככל אשר יתברר; לא זו בלבד, אלא גם באותם תחומים, שבהם הופקדה סמכות העלאת השאלה בידי הרב — כנזכר בפונקציה השניה המנויה בוולק א — גם בהם יש הסכמה מראש לפסיקה ולברור. ויש שאלות התלויות במערכת המטה-הלכתית, בהנחות היסוד של השקפת העולם. כאלה הן השאלות הקשורות באורחות חיים ובדרכי חינוך, בשירות בצה"ל ובמה שקשור לארץ ישראל ויישובה — והדברים ידועים ומפורסמים; בשאלות אלה חשוב המצע המשותף של השואל והמשיב, וכל פסיקה שאינה מתחשבת במצע זה אין בה חיוב, וממילא אינה בת-כפייה מכל סוג שהוא.

רומה איפוא כי יש לראות הדברים בנוסח אחר: כוחו של הרב-הפוסק בא לו לא ממקור אוטונומי-עליון, אלא מכוחו של הציבור שבתר בו וקבלו על עצמו! לכל היותר יכול רב שלא נעשה כדבריו להתפטר (ולואי שלא יהא צורך בכך) — וזו הרי זכותו הלגיטימית של כל בעל תפקיד בחיינו הציבוריים.

יתכן שנכון להשוות את הרב לרופא. גם הרופא הוא בעל מקצוע ייחודי, וקביעותיו לכאורה מחייבות ללא ערעור; אך חולה שלא ירצה לקבל על עצמו עצתו של הרופא יכול לעשות זאת, ולשאת באחריות על כך, ואין מי שיכפה עליו תרופה זו או ניתוח זה. ואף בציבור כן: אם יגזור הרופא היטוי כללי כלשהו או מעשה אחר שהרפואה מחייבתו, יכול הציבור לקבוע אם רצויה לו עצת הרופא, או שמא שיקולים בלתי-רפואיים גורמים לו שלא לקבלה.

אמנם, מתוך השוואה זו לרופא אנו באים לענין אחר במכלול ה'דמוקרטי': הרופא בקבוצה, ככל שהוא קונה בה ותק ומאריך שנות-שהותו — גדילה סמכותו

ומתרבה עצמתו החברתית-מקצועית. מזלנו הוא, שהרופאים בדרך כלל באים אלינו מבחוץ, ומתחלפים לעיתים די קרובות, ואף סמכותם המקצועית נוגעת לתחום הרחוק ממוקדי ההתלבטויות החברתיות והתרבותיות. לעומת זאת רב של קבע, אם יאריך ימים ושנים בתפקידו בקבוצה (ולא יחפש לעצמו 'קידום' וקריירה רבנית), הרי עם הנסיון, הוותק והתאוצה הטבעית של כוחו ומעמדו המקצועי ללא רוטציה — תגדל הסכנה שייעשה למנהיג סמכותי ובלתי-דמוקרטי, מה גם שתחומי התענינותו של הרב הם דווקא באותם מגזרים שהדמוקרטיה חשובה וחיונית בהם.

ואכן עלי להרכיב ראש ולענות אמן ולהודות ב'סכנה' זו; אלא שאפשר לצמצמה משתי פנים: (א) הנסיון עד כה מורה, כי הרבנים שמבחוץ לא החזיקו מעמד לאורך שנים; ובתוך תקופה של בין שלוש לשש שנים נתחלפו באחרים; אין איפוא הוכחה אמפירית לסכנה; ועדיין קיימת האפשרות כי רב אשר יקבע את מקומו בקבוצה לתמיד יהא מן הסוג התומך בדמוקרטיה ומתמזג בה, ושמה הוא בהא תליא. (ב) בהקשר דכאן חשוב במיוחד הכיוון הבא: עלינו לשאוף לרבנים שיצמחו מתוכנו, בני הקבוצה וחניכיה. עלינו לטפח בדור ההמשך בנים שירצו לראות בהוראה מקצוע, ויתמחו בתחום ההלכה והמחשבה היהודית, ירכשו נסיון ויקבלו היתר-הוראה. מבין בנים אלה (ואני נוקט לשון רבים בכונת-מכוון: הן משום דרכנו הקיבוצית, הבאה לטפח את הכלל ולא-דרוקא יחידים, והן משום המטרה המעשית המובהרת מיד) נוכל להרכיב לנו צוות של רבנים, שיתחלף ברוטציה, כשם שמתחלפים ביניהם כלכלנים וחקלאים בריכוז ענף או משק, וכשם שמזכירי פנים מתחלפים מתוך קומץ של מועמדים שנחוננו בתכונות המתאימות; רוטציה כזאת תמנע סכנה של השתלטות, תעלה את הרמה והמתח הרוחני, ובכל זאת תאפשר רבישת נסיון והתמחות, הנחוצים כל כך למליו המיטבי של התפקיד.

(היותר לי להעיר, בהקשר זה, כי עדיין לא עשינו מאמץ אמיתי לטיפוח דור המשך שיש בו תלמידי חכמים? ביה"ס התיכון שלנו מחנך 'לומדי משנה' או לכל היותר 'לומדי גמרא אחת לשבוע' ולא תלמידי חכמים, שתורתם משוש חייהם ולה הם מקדישים כל זמנם הפנוי; ישיבת הקה"ד עדיין לא זכתה למועמדים שיכראו לישוב בה כשנות אוניברסיטה, ובנים בישיבות אחרות — ניתנים להימנות על מחציתה של יד אחת.)

אסכם איפוא נקודה מרכזית זו: אין שחר לטענה, כי עקרונות מהווה הרב סכנה למבנה הדמוקרטי בקבוצה; בעיות מעשיות יכולות להתעורר, אך מודעות להן וצפייתן מראש יכולה למנוע התעוררותן ומסוגלת להציע פתרונות. אשר על כן לא יתכן לטעון כנגד קבלתו של רב מכותה של טענה מפורסמת זו.

עוד שתי טענות אחרות נשמעות לעתים: החשש והפחד מפני 'הקצנה דתית', ובעיות מעין 'טכניות' הקשורות במעמדו של הרב.

החשש מפני 'הקצנה' דורש הבהרה. בלא להיכנס לויכוח שסער בתוכנו בשנה שחלפה על אודות 'ליברליזם' או 'רדיקליזם', * אין ספק שיש נקודות גבול הנתונות בויכוח קשה בין חברים בקבוצותינו. אזכיר כדוגמא את הויכוח על הרחצה בבריכת קבוצת עלומים (מעורבת-משפחתית או נפרדת), את שאלת כסוי הראש לנשים ושוואות וכיוצא בהנה. בקיבוץ הדתי מקובלת 'נורמה' מסוימת של התנהגות דתית. ככל נורמה, גם זו צפויה לשנויים, ואין בה כשלעצמה קדושה מיוחדת. ככל נורמה, היא ממוצעת; יש חברים שמנהגם מחמיר ממנה ויש שמנהגם מקל ממנה. בהיותה כלולה מפרטים רבים, הרי אין 'ה'ממוצע' הנורמטיבי יכול לחייב בכל מערך פרטיו את כולם, וישנן ממנו סטיות רבות לכל עבר. יש איפוא מקום לשער (ולקוות — לשיטתי לפחות), כי רב בקבוצה עשוי לשפר התנהגות דתית בפרט כזה ואחר, ומכוחם של שינויים כאלה, הגיוניים ומדורגים, לגרום שיפור-כולל ב'נורמה' הממוצעת; אם לזאת יקרא 'הקצנה דתית' — אני סבור כי היא חיובית ורצויה, ואדרבא, יש לשאוף להבאתו של רב על מנת לגרום לה.

מאידך גיסא, אם נגדיר 'הקצנה דתית' כסטייה אל עמדות עקרוניות-השקפתיות שאין להן חלק ונתלה בתוכנו — דוגמא, הפרדת חדר-האוכל בין גברים לנשים, או ביטולן של תכניות תרבות כללית (כתיאטרון, אמנות, קונצרטים וכד') — אזי החשש הוא ממשי; אך האמנם יש לו בסיס? האמנם יוכל רב שידרוש כאלה לרכוש לו השפעה בציבור כשלנו? האמנם לא נוכל לעמוד מראש על דרכו-דעתו בענינים אלה ולנטרלה?

(אבחנה זו שנעשתה למעלה אינה פטורה מבעייתיות: במה נשתנתה ההפרדה בחדר האוכל מן ההפרדה בבריכה? וכמה שונה הקונצרט, עקרונית, מן הסרט המודרני, שקשה לו בלי קורט של פורנוגרפיה? אולי מותר לקבוע את הגבולות בתחום הקונסנסוס המקובל בחברתנו — הגם שאף כאן לא תמיד ההסכמות ברורות כל צרכן. מעולם לא הגדרנו לעצמנו חר-משמעות מהם 'הערכים הקריטיים' שלנו, שבלעדיהם אין קיום לחברתנו הייחודית. רק כדי להדגים: האם חבר שאינו מברך

* הכוונה למאמרי בירור ופולמוס בעניינים אידיאולוגיים, שנתפרסמו על דפי ירחון הקה"ד "עמודים" מאמצע תשל"ט עד אמצע תש"ס, ובמיוחד בגליונות 406-408, אב תשל"ט — תשרי תש"ס. — הערת העורך.

ברכת המזון לאחר הסעודה פסול מלהיות חבר בקה"ד? לא אאריך בנושא זה כאן, אע"פ שמתבקש בו פיתוח).

הבעיות 'הטכניות' שאליהן התכוונתי ענינן במידה הנדרשת של ריחוק ('דיסטנס') בין החבר מן השורה לרב. יש מקום להתנווכח על עצם הצורך בריחוק כזה, וכבר שמענו דעות לכאן ולכאן בין חברים. לדוגמא: האם צריך הרב להשתלב במערך התורניות במשק — בתורניות השבת, בהגשה בחדר אוכל ושטיפת כלים, במשלוחי עופות או בתורנות נהיגה? (שלא לדבר על בעיה שהעסיקה בעבר: האם צריך הרב גם לעבוד במשק בענף כזה או אחר? דומה עלי כי היום אין שאלה זו קיימת; על הרב לעסוק בתחומו שלו, כשם שהמורה או מנהל החשבונות עוסק בתחומו שלו). בדומה לבעיית התורניות: מה צריך להיות מעמדה של אשת-הרב? האם גם עליה לעסוק בתפקידים 'קלאסיים' של 'רבנית' — טיפול בנצרכים למיניהם (רוחנית ופיזית), הכנת כלות לחופה, שותפות לפעילותו הרוחנית-מרכזית של בעלה, או שמא עליה לחיות ככל חברה מן השורה בקבוצה? וגם בעיה מעשית ידועה: האם רצוי כי הרב יהא 'חבר' הקבוצה, בעל זכויות וחובות ככל שאר החברים — או שמא עדיפה העסקתו כשכיר, כבעל מקצוע אובייקטיבי הצופה על המערכת הפנימית במידה של אובייקטיביות חיצונית (ושוב הדמיון לרופא)?

שאלות אלה אינן, לאמיתו של דבר, אלא בעיות מדרגה שלישית. יכריע בהן כל יישוב לפי מיטב הבנתו ודעתו, ובהתאמה עם תנאיו המיוחדים ואישיותו של המועמד. רובנו גדולים כיום למדי, בבנין ומנין, כדי להיות גמישים בשאלות מעין אלה — ודוגמת הרופא תחזור ותוכיח. אין ספק שהבעיות עתידות לעלות ואולי לגרום ויכוח, אך מדוע נחשוש מפניו? האם יש בבעיות מעין אלה כדי להניא אותנו מראש מקבלת רב? האם משום שאנו חוששים מבעיות חינוך לא נוליד ילדים, או בגלל החשש מבעיות מקצועיות לא ננסה גידול חדש או כיוון משקי חדש?

לסכום: סקרנו את התפקידים ואת הבעיות, וניסינו גם לברוק הטענות 'בעד' ו'נגד' ולהעלות הצעות שאולי תוכלנה לסייע. נראה לנו כי לתפקיד יש חשיבות רבה וערך, הן בקיבוץ הדתי והן בקהילה עירונית. יש מקום להניח, כי בכוחו של רב לתרום להעלאת הרמה הרוחנית ולשפור ההתנהגות הדתית אפילו בתברה, שבין חבריה רבים המלומדים ותלמידי-התכמים בזכות עצמם.

לא התיימרתי למצות את הדיון (בודאי לא במה שנוגע לקהילה לא קיבוצית), אך דומה עלי שרק הנסיין המעשי ההולך ונצבר באחרות מקבוצותינו, רק הוא יכול להביא אותנו למסקנות מכריעות, ובינתיים עלינו להתנסות, ללמוד, לשפור ובע"ה אף נשכיל.